

سازه‌های آبی شوشتر

• شکوفه احمدی
کارشناس میراث فرهنگی

شماره ۱۷

دیدار از دهمین اثر ثبت شده جهانی ایران در سازمان یونسکو

اشاره

در چند دوره از مجله، مطالبی را با عنوان «میراث ما» ارائه کردیم که به معرفی آثار به جا مانده از فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی کشور اختصاص داشت. منظور از این کار تنها تأکید بر میراث فرهنگی یا اهداف گردشگری نبود بلکه دادن اطلاعاتی به همکاران گرامی بود تا در صورت امکان، مناطق مورد نظر را نیز از نزدیک ببینند. در این شماره با معرفی محوطه‌های ایرانی ثبت شده در فهرست میراث جهانی یونسکو، لزوم مشارکت نسل جدید در حفاظت از این بازمانده‌های تاریخی، فرهنگی را نیز منعکس می‌کنیم.

محوطه‌های میراث جهانی

میراث جهانی یونسکو نام عهدنامه‌ای بین‌المللی است که در سال ۱۳۵۰ شمسی به تصویب کنفرانس عمومی یونسکو سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (UNESCO)، رسید. موضوع آن حفظ آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی بشر است که اهمیت و ارزش جهانی دارند و به تمام انسان‌ها متعلق‌اند. بر پایه‌ی این کنوانسیون کشورهای عضو، می‌توانند آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی خود را نامزد ثبت به‌عنوان میراث جهانی کنند. حفاظت از این آثار پس از ثبت در عین باقی ماندن در حیطه‌ی حاکمیت کشور مربوطه، به عهده‌ی تمام کشورهای عضو خواهد بود. ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی باعث افزایش توجه گردشگران و نیز اختصاص یافتن حمایت‌های مالی و حفاظتی جهانی به اثر ثبت شده می‌شود. ایران سه سال پس از تصویب کنفرانس عمومی یونسکو در سال ۱۳۵۴، به کنوانسیون میراث جهانی یونسکو پیوست. فهرست میراث جهانی یونسکو در ایران شامل شانزده مکان فرهنگی است که به ثبت رسیده‌اند و از این منظر کشور ما رتبه‌ی ۱۶ را در جهان دارد.

ابتدا مجموعه‌های تاریخی **چغازنبیل** در خوزستان، **تخت جمشید** (پارسه، پرسپولیس) در فارس و **میدان نقش جهان** اصفهان در تاریخ ۱۹ اردیبهشت سال ۱۳۵۸ در فهرست میراث جهانی ثبت شدند. به مرور مجموعه‌ی تاریخی **تخت سلیمان** و **پاسارگاد** و منظر تاریخی و فرهنگی **بم** و سپس **گنبدسلطانیه**، **مجموعه‌ی تاریخی بیستون** به جمع آثار ایران در فهرست میراث جهانی افزوده شدند. در تیرماه ۱۳۸۷، پرونده‌ی مجموعه کلیساهای آذربایجان به یونسکو فرستاده شد و بعد نیز **سازه‌های آبی-تاریخی شوشتر** دهمین اثر جهانی ایران نام گرفت. در سال ۱۳۸۹ نیز ایران برای نخستین بار توانست از دیگر ظرفیت‌های یونسکو استفاده کند و دو اثر تاریخی **بازار تبریز** و **مجموعه‌ی بقعه‌ی شیخ صفی‌الدین اردبیلی** را به ثبت جهانی برساند. سیزدهمین اثر جهانی ایران با نام **باغ‌های ایرانی** در میراث جهانی به ثبت رسیده است. سرانجام **مسجد جامع اصفهان**، به‌عنوان بنایی از قرن هشتم میلادی و **برج گنبد قابوس** به‌عنوان یادگاری از تمدن ایرانی و مجموعه‌ی **کاخ گلستان** به‌عنوان دیگر آثار ایران تا سال ۹۲ در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شدند.

سازه‌های آبی شوشتر

یکی از جاذبه‌های شگفت‌انگیز کشورمان که در سال ۱۳۸۸ به‌عنوان دهمین اثر جمهوری اسلامی در فهرست آثار جهانی یونسکو به ثبت رسید، منظومه (سازه‌های) آبی-تاریخی شوشتر است. با تشکیل پایگاه سازه‌های آبی شوشتر و گسترش فعالیت‌های پژوهشی پیرامون این سازه‌ها، تهیه‌ی پرونده‌ی سازه‌های آبی-تاریخی شوشتر و پیشنهاد آن برای ثبت در فهرست میراث جهانی در دستور کار قرار گرفت. این پرونده را سازمان میراث فرهنگی کشور به کمیته‌ی میراث جهانی یونسکو ارائه کرد و سرانجام در نشست سالانه‌ی اعضای این کمیته در شهر سویل اسپانیا، سازه‌های آبی شوشتر با شماره‌ی ۱۳۱۵ در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیدند.

این سازه‌های آبی که در دوران ساسانیان برای بهره‌گیری از نیروی آب به‌عنوان محرک آسیاب‌های صنعتی ساخته شده‌اند، شامل مجموعه‌ی بزرگی از آسیاب‌ها، آبشارها، کانال‌ها و تونل‌های عظیم هدایت آب، محل‌هایی برای استراحت و تفریح مردم هستند.

مادام ژان دیولافوآ، باستان‌شناس نام‌دار فرانسوی، در سفرنامه‌ی خود از این محوطه به‌عنوان بزرگ‌ترین مجموعه‌ی صنعتی پیش از انقلاب صنعتی یاد کرده است.

در ساختن این سازه‌ها از آب به‌عنوان محرک آسیاب‌های صنعتی بهره گرفته شده و روش‌هایی که مهندسان ایرانی دوران ساسانی برای ساختن این سازه‌ها به کار برده‌اند، به گفته‌ی کارشناسان نادر و استثنایی است. این سازه‌ها آب رود کارون را میان تمامی نقاط شوشتر و شهرهای اطراف تقسیم می‌کرد. پیشینه‌ی ساخت آسیاب‌ها و تونل‌های این محوطه به دوران هخامنشی برمی‌گردد. آسیاب‌های موجود در محوطه نیز اکثراً در دوران صفوی ساخته شده و در اثر سیل سال ۱۳۴۲ ویران شده‌اند. پی ساختمان‌های موجود مربوط به دوره‌ی ساسانی است که در دوران قاجار مرمت و بازسازی شده است. این محوطه در جنوب پل بند گرگر و خیابان شریعتی قرار دارد و راه ورود به آن از بقعه‌ی محمد ماهر و است. راه ورودی شمالی شامل دو دسته پلکان است: یکی پلکان شرقی معروف به پلکان شاهی و دیگری پلکانی که در حال حاضر ورودی اصلی به‌شمار می‌رود.

عناصر اصلی مجموعه

به‌طور کلی این مجموعه‌ی عظیم چند عملکردی، در طول نزدیک به یک کیلومتر گسترده شده و از عناصر اصلی زیر تشکیل شده است: ۱. بند میزان، با هدف اصلی تقسیم آب کارون به دو شاخه دو دانگه (گرگر) و چهار دانگه (شطیبا). ۲. نهر داریون (داریوش) با کانال‌ها و دریچه‌های متعدد، با اهداف گوناگونی چون آبیاری از طریق تقسیم‌بندی‌ها و دریچه‌های بسیار دقیق کانال‌ها، آب‌پخش کن‌ها، پل‌ها و نهرهای مفروش و همچنین تأمین آب شرب شوشتر ۳. پل بند شادروان به عنوان دریچه‌ی خروجی و تنظیم ارتفاع آب و ایجاد امکان عبور از کارون در شاهراه اصلی شرقی، غربی منطقه ۴. ایجاد تعداد زیادی کانال‌های فرعی برای آبیاری، به کار اندازی آسیاب‌ها و استفاده‌ی صنعتی از انرژی آب. به‌دلیل اهمیت این مجموعه‌ی آبی، این منطقه از دوران ایلامی تا اواخر قاجار، محل استقرار حکومت‌های محلی بر فراز صخره‌ی شوشتر بوده است.

همچنین، در ادامه‌ی این تأسیسات آبی، مجموعه‌ی شگفت‌انگیزی از آبشارها، آسیاب‌ها، برج‌ها، پل‌ها، آب‌پخش کن‌ها و کانال‌های متعدد پیرامون شاخه‌های رود کارون قرار گرفته‌اند. کار انسانی شگفت‌انگیزی که به گفته‌ی مهندسان اجازه نمی‌داده است حتی یک قطره از آب کارون هدر رود و به دریا بریزد.

این مجموعه‌ی عظیم از ترکیب پشتیبانی مالی، اداری بسیار قوی حکومت‌های متمرکز در کشور و تخصص میراب‌ها و مهندسان میسر شده است؛ به نحوی که حکومت در منطقه‌ی خوزستان همواره با مدیریت مهندسی آب در هم آمیخته بوده و حاکم خوزستان خود میراب خوزستان و مسئول تشکیلات فنی آن بوده است. این محوطه امروز از طریق احیای بخش‌هایی از سیستم آبی گذشته، با هدف استخراج علوم در ایران باستان در فن آبیاری و نیز محلی برای جلب سیاحان، به یک مجموعه‌ی فرهنگی، آموزشی، تفریحی و پارک موزه‌ای گسترده تبدیل شده است. آموزش و انتقال این تجربه‌ی بی‌نظیر نیاکان ما در مهار بزرگ‌ترین رود کشور و ایجاد این مجموعه‌ی آبی، از جنبه‌های مختلف معماری، معماری شهری، شهرسازی، باستان‌شناسی، تاریخ، هنر، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی منطقه دارای اهمیت است.

